

„Wychowanie w Rodzinie” t. XX (1/2019)

nadesłany: 17.10.2018 r. – przyjęty: 4.11.2018 r.

Alla YAROSHENKO*, Fabian ANDRUSZKIEWICZ**

Problemy funkcjonowania psychospołecznego i profesjonalnego wsparcia dzieci z rodzin wewnętrznie przesiedlonych na Ukrainie

The problems of psychosocial functioning and professional support of children from internally displaced families in Ukraine

Streszczenie

Cel: W pracy ukazano dylematy dotyczące dzieci pochodzących z rodzin imigrantów domowych na Ukrainie, których głównym problemem jest aspekt psychospołecznego funkcjonowania w środowisku.

Metoda: Analiza dokumentów.

Rezultaty: Opisano kierunki działań mające na celu stymulowanie rozwoju dziecka poprzez udzielanie pomocy psychologicznej w placówkach edukacyjnych lub ośrodkach usług socjalnych dla rodziny, dzieci i młodzieży, a także ukazano kierunki wsparcia wychowywania dziecka w środowisku rodzinnym. Przedstawiono niedociągnięcia i zalety tych przedsięwzięć, zarówno na szczeblu państwowym, jak i lokalnym.

Wnioski: Postulowano o stworzenie programu przedstawiającego rozwiązania głównych problemów dzieci przesiedleńców oraz utworzenie jednolitej instytucji, która będzie zajmować się wyłącznie kwestiami migrantów dziecięcych i świadczeniem usług

* e-mail: yaroshenkonpu@gmail.com

Department of Social Policy, Faculty of Social and Economic Sciences, National Pedagogical Dragomanov University in Kiev, Pyrohova str. 9, 01601 Ukraina.

** e-mail: fabian@uni.opole.pl

Instytut Nauk Pedagogicznych, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Opolski, Oleska 48, 45-052 Opole, Polska. ORCID: 0000-0001-5318-3793.

socjalnych w celu rozwiązania problemów związanych z socjalizacją i edukacją dzieci. Zadanie to winno być priorytetowym celem polityki państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: osoby wewnątrznie przesiedlone, dzieci wewnątrznie przesiedlone, pomoc psychologiczna, zespół pourazowy, rehabilitacja, edukacja

Abstract

Aim: The paper presents dilemmas concerning children from families of immigrants in Ukraine, where the main problem is the aspect of psychosocial functioning in the environment.

Methods: The article was written based on the text analysis.

Results: The directions of actions aimed at stimulating the child's development by providing psychological help in educational institutions or social service centres for the family, children and youth were described, as well as directions of support for raising a child in the family environment. The shortcomings and advantages of these projects are presented, both at the state and local levels.

Conclusions: It was postulated to create a program presenting solutions to the main problems of displaced children and to create a unified institution that would only deal with issues of child migrants and the provision of social services to solve problems related to the socialization and education of children. This task should be a priority objective of Ukrainian state policy.

Keywords: internally displaced persons, internally displaced children, psychological assistance, post-traumatic team, rehabilitation, education

Wstęp

W wyniku przemian politycznych i zmian terytorialnych w latach 2014–2015 na Ukrainie pojawiła się nowa grupa osób potrzebujących pomocy – osób wewnątrznie przesiedlonych. W ukraińskiej literaturze naukowej definiuje się te osoby jako *migrantów wewnątrznych*, *przymusowych migrantów*, *przesiedleńców wewnątrznych* oraz – jak już wspomniano – *osoby wewnątrznie przesiedlone*.

Masowa migracja wewnętrzna w kraju związana jest z szeregiem problemów, które pojawiają się zarówno u poszczególnych osób wewnątrznie przesiedlonych, jak i społeczeństwa jako całości. Przesiedleńcom udostępnia się usługi medyczne, prawne, administracyjne, społeczne i psychologiczne, mające na celu ich adaptację i zapewnienie im optymalnych warunków do funkcjonowania w nowym środowisku. Jednakże pomoc ta jest krótkoterminowa, ponieważ dotyczy jedynie zaspokajania pilnych potrzeb, nie ułatwia natomiast integracji wewnątrznych przesiedleńców w społeczeństwie. Jednocześnie następuje proces opracowywania nowych dokumentów regulacyjnych, tworzone są nowe organizacje pomagające i wspierające wewnątrznych wysiedleńców oraz nowe

miejsca pracy, odbywa się przekwalifikowanie pracowników (zarówno osób poszukujących pracy, jak i tych świadczących nowe usługi), rozwija się pomoc charytatywna oraz wolontariat. Oznacza to, że faktycznie przeprowadzana jest instytucjonalizacja rehabilitacji społecznej osób zmuszonych do zmiany miejsca zamieszkania na Ukrainie.

Osoba wewnątrznie przesiedlona (zgodnie z obowiązującym ukraińskim prawem) jest obywatelem Ukrainy na stałe zamieszkującym na Ukrainie, który został zmuszony do opuszczenia lub który opuścił swoje miejsce zamieszkania w wyniku lub w celu uniknięcia negatywnych skutków konfliktu zbrojnego, tymczasowej okupacji, codziennych przejawów przemocy, masowych naruszeń praw człowieka oraz sytuacji kryzysowej – naturalnej lub stworzonej przez człowieka¹.

Według UNICEF w 2017 roku zostało oficjalnie zarejestrowanych 1 626 137 przesiedleńców wewnętrznych, w tym 225 866 dzieci². Szacuje się jednak, że liczba przesiedlonych może być wyższa.

Dylematy adaptacyjne

Wiadomo, że w każdym konflikcie, nie tylko zbrojnym, najbardziej narażone na dylematy adaptacyjne są dzieci i to one najbardziej dotkliwie odczuwają skutki dyferencji dorosłych. Jeśli w wyniku wojny zmuszone są one do zmiany miejsca zamieszkania, doświadczają poważnych trudności o charakterze społecznym i psychoemocjonalnym, związanych z nowym środowiskiem przebywania i zwykłym kręgiem komunikacji.

Do chwili obecnej kwestia dzieci na Ukrainie została uregulowana szeregiem normatywnych dokumentów prawnych, a w szczególności Konstytucją Ukrainy oraz ustawami: o zapewnieniu praw i wolności obywatelom i reżimowi prawnemu na czasowo okupowanym terytorium Ukrainy, o zapewnieniu praw i wolności osób wewnątrznie przesiedlonych, o edukacji, o ogólnym szkolnictwie średnim, o ochronie dzieciństwa.

Karolina Kovyazina uważa problem dzieci przesiedleńców za wielowymiarowy, ponieważ jest on powiązany z pogorszeniem się ich stanu psychoemocjonalnego (zaburzeniami komunikacyjnymi, drażliwością, agresją, lękiem, nieufnością wobec innych), powikłaniami po procesie socjalizacji i jakości wychowania (naruszeniem dyscypliny, problemami w nauczaniu), problemami integracji w nowym środowisku, sytuacją kryzysową i zaznaną traumą psychologiczną, zmniejsz-

¹ Закон України, Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Prawo Ukrainy, o zapewnieniu praw i wolności osobom wewnątrznie przesiedlonym], № 1706–VII від 20.10.2014.

² Tamże.

szeniem dostępu do edukacji i jakością usług edukacyjnych (brakiem wsparcia społecznego i psychologicznego w placówkach oświatowych, indywidualnym podejściem pedagogicznym do takich dzieci, trudnościami w zapewnieniu im pożywienia i niezbędnych przyborów szkolnych), brakiem środków do zapewnienia rehabilitacji oraz pogwałceniem prawa do otrzymania od państwa pomocy dla dzieci, których rodzice w pewnych okolicznościach nie rejestrują się jako osoby przesiedlone wewnętrznie lub które przybyły z obszaru objętego konfliktem zbrojnym bez pomocy dorosłych³.

Z ogólnej liczby 250 000 dzieci, które zostały zmuszone do opuszczenia swoich domów z rodzicami, wszystkie znalazły się w realnej grupie ryzyka wykluczenia społecznego, rozumianego jako wielowymiarowy proces charakteryzujący się brakiem dostępu do zasobów, praw, towarów lub usług, życia społecznego i relacji, które są osiągalne dla większości ludzi w społeczeństwie.

Spośród wielu czynników, które determinują ryzyko wykluczenia społecznego dzieci z rodzin przesiedlonych, najistotniejsze są:

- całkowite ubóstwo rodzin z dziećmi, ograniczenie lub brak środków finansowych przytłaczającej większości do zapewnienia wysokiej jakości edukacji i rozwoju swoich dzieci;
- brak akceptowalnych warunków mieszkaniowych do życia w większości tych rodzin;
- przeciążenie infrastruktury służb socjalnych, edukacyjnych w miejscach zamieszkania dużej liczby rodzin imigracyjnych;
- niespójność istniejącego systemu pracy socjalnej z dziećmi i rodzinami wewnętrznie przesiedlonymi będącymi w trudnej sytuacji życiowej i stojącymi przed złożonymi wyzwaniem;
- brak gotowości szkolnych psychologów do prowadzenia wysokiej jakości pracy i rehabilitacji dzieci przesiedleńców wewnętrznych mających problemy psychologiczne⁴.

Międzynarodowa Organizacja do Spraw Migracji, na podstawie wyników przeprowadzonych w 2017 roku przez Interfax-Ukraina, wyznaczyła szereg problemów napotykanych przez ukraińskich przesiedleńców z okupowanych terytoriów Donbasu i Krymu⁵. U badanych osób, przesiedlonych wewnętrznie

³ К.О.Ковязіна, *Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб* [Zapewnienie opieki społecznej dzieciom przesiedleńców wewnętrznych], www.niss.gov.ua/content/articles/files/ditu-14275.pdf [dostęp: 17.10.2018].

⁴ О. Січкара, О. Цвілій, *Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я* [Społeczne inicjatywy w zakresie bezpieczeństwa pracy i zdrowia], eap-csf.org.ua/wp-content/.../UNP-Annual-report-2017 [dostęp: 17.03.2018].

⁵ *Дослідження визначило сім головних проблем переселенців в Україні* [Badanie zidentyfikowało siedem głównych problemów osób wewnętrznie przesiedlonych na Ukrainie], <http://>

w 24 regionach Ukrainy i Kijowa, w ogólnej liczbie 1025, zaobserwowano między innymi problemy psychologiczne przejawiające się w:

- naruszeniu psychoemocjonalnego stanu zdrowia (pogorszenie komunikacji z innymi);
- pojawieniu się drażliwości, agresywności, niepokoju, braku zaufania do innych;
- pojawieniu się poczucia osamotnienia, izolacji i niższości;
- utraty zrozumienia dorosłych;
- komplikacji procesu socjalizacji i jakości edukacji (naruszenie dyscypliny szkolnej, pojawienie się problemów w uczeniu się), co prowadzi do niepowodzenia w kształtowaniu osobowości dziecka.

Przeprowadzone badania szczególnie zaniepokoiły osoby związane z wychowaniem i kształceniem młodego pokolenia. Okazało się bowiem, że około połowa dzieci w wieku 7–18 lat była świadkiem wydarzeń związanych z wojną, widziała czołgi i sprzęt wojskowy oraz walki powodujące uszkodzenie zdrowia i kalectwo, a niektóre dzieci były nawet świadkami śmierci.

U najmłodszych respondentów – dzieci w wieku 3–6 lat – największe oznaki stresu, takie jak strach przed krwią i nieprzyjemnymi, ostrymi dźwiękami, znacznie przekraczały dopuszczalne normy. Z wypowiedzi dzieci wynikało również, że chłopcy wykazywali znacznie wyższy poziom lęku przed śmiercią niż dziewczęta, natomiast one bardziej bały się bólu.

Większość dzieci, które doświadczyły tych niebezpiecznych zdarzeń, twierdzi, że permanentnie odczuwa negatywne emocje, takie jak strach czy złość, ma zaburzenia snu, problemy z koncentracją, a ponadto żyje w ciągłym niepokoju.

Psycholodzy, którzy współpracowali podczas badań, wskazują, że głównymi problemami pojawiającymi się u dzieci w wyniku wydarzeń na wschodzie Ukrainy, są trudności z koncentracją uwagi, opanowaniem gniewu czy agresji, a u zdecydowanej większości także poczucie lęku i niepokoju. O niskim poziomie usług w obszarze pomocy w przezwyciężeniu negatywnych wspomnień i uczuć może świadczyć fakt, że tylko jedno na czworo dzieci w wieku 13–18 lat i co drugie dziecko w wieku 7–12 lat twierdzi, że taką pomoc otrzymało⁶.

Naruszenie stanu emocjonalnego dziecka spowodowane przymusową migracją stanowi bardzo poważny problem resocjalizacyjny. Po zmianie miejsca zamieszkania na pierwszy plan wysuwa się kwestia integracji z nowym środowiskiem. Naruszenie komunikatywnego zachowania, trauma spowodowana przymusową zmianą miejsca pobytu, tworzą dodatkowe bariery dla pozytywnej

nv.ua/ukr/ukraine/events/doslidzhennja-viznachilo-sim-golovnih-problem-pereselestantsiv-v-ukrajini-1133359.html [dostęp: 17.03.2018].

⁶ Діти на Сході України важко переживають насильство, свідками якого вони стають, оцінка ЮНІСЕФ [Dzieci na wschodzie Ukrainy mają trudności z przetrwaniem przemocy, której są świadkami, ocenia UNICEF], www.unicef.org/ukraine/ukr/ [dostęp: 17.03.2018].

resocjalizacji i szybkiej adaptacji do nowych warunków. Opinię tę potwierdziły socjologiczne badania „Ocena problemu psychologicznej, społecznej i ekonomicznej adaptacji i integracji kobiet wśród osób wewnątrznie przesiedlonych w nowych wspólnotach (Winnica, Lwów i kijowski region)” przeprowadzone przez publiczną organizację „Młodzież Alternatywna” na wniosek Koordynatora Projektu OBWE na Ukrainie w ramach projektu „Odpowiedzi na zagrożenia społecznego bezpieczeństwa w wyniku konfliktu”, który został wdrożony we współpracy z Ministerstwem Polityki Społecznej Ukrainy⁷.

Wyniki tego badania ujawniły szereg niedogodności, z którymi borykają się dzieci z rodzin wewnątrznie przesiedlonych, a w szczególności:

- większość dzieci w wieku szkolnym i przedszkolnym napotkała na problemy występujące w procesie adaptacji do nowych warunków, przede wszystkim z powodu zerwania więzi społecznych;
- trudniej przebiega adaptacja dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, które nie komunikują się w języku ukraińskim (należy zaznaczyć, że dzieci z obszarów wschodnich Ukrainy najczęściej w poprzednim miejscu zamieszkania posługiwały się językiem rosyjskim). Respondenci zaznaczają, że proces adaptacyjny szybciej przebiega u chłopców aniżeli u dziewczynek;
- dużą presję psychologiczną odczuwali chłopcy uczący się z dziećmi żołnierzy, którzy zginęli w akcjach antyterrorystycznych; zauważono również pojawienie się pojedynczych przypadków świadczących o braku tolerancji wobec tych dzieci. W związku z tym szczególny nacisk powinien zostać położony na zwiększenie skuteczności pracy psychologów szkolnych. Badani z wszystkich regionów, w których prowadzono badania, twierdzą, że specjaliści nie poświęcają wystarczającej uwagi dzieciom z rodzin wewnątrznie przesiedlonych, zapewniając im jedynie niewielkie wsparcie psychologiczne, a czasem nie oferując żadnego. Dlatego też istnieje potrzeba profesjonalnej współpracy psychologów i różnych organizacji w zakresie nauczania i wychowywania, działań kulturalnych i edukacyjnych na rzecz jak najszybszej integracji dzieci do nowych warunków.

Kolejny problem stanowi ograniczony dostęp do usług edukacyjnych – zwłaszcza przygotowania i szkolenia nauczycieli oraz psychologów szkolnych do pracy z imigrantami (zarówno dziećmi, jak i ich rodzicami), którzy doświadczyli konfliktu zbrojnego. Wyodrębniono szereg kwestii w tym obszarze, wśród których można wymienić:

⁷ А. Бочі, Л. Кудіна, І. Івашко, *Оцінка проблем психологічної, соціально-економічної адаптації та інтеграції жінок з числа ВПО у нові громади (Вінницька, Львівська та Київська області)* [Ocena problemów adaptacji psychologicznej, społeczno-ekonomicznej i integracji kobiet przesiedlonych wewnątrznie w nowych społecznościach], Kijów 2017, www.osce.org/uk/ukraine/303191?download=true [dostęp: 2.03.2018].

- wysoce prawdopodobne komplikacje przy rejestracji do wybranej instytucji edukacyjnej;
- zewnętrzną i wewnętrzną stygmatyzację;
- powstawanie konfliktów między dziećmi (w wieku gimnazjalnym i licealnym) poprzez problemy z identyfikacją i stygmatyzacją;
- stygmatyzację jako podstawę konfliktu z kadrami nauczycielską;
- brak regulacji materialno-technicznego zabezpieczenia ucznia w przypadku złej sytuacji finansowej rodziców;
- zespół stresu pourazowego u dzieci w wieku szkolnym;
- kwestię gotowości i kwalifikacji nauczycieli, szkolnych pedagogów i psychologów do pracy z dziećmi – migrantami, które przeżyły konflikt militarny.

Ze względu na szczególnie stan psychoemocjonalny dzieci przesiedlonych wewnętrznie oraz brak doświadczenia nauczycieli do pracy z nimi pedagodzy oraz wychowawcy powinni przejść specjalistyczne szkolenia w zakresie sposobów pracy z tymi dziećmi w procesie edukacyjnym.

Zagadnienie prawa dzieci do otrzymania wsparcia od państwa również jawi się jako ważny dylemat. Nierzadko występuje problem z odmową rejestracji migranta jako osoby wewnętrznie przesiedlonej, wyznaczeniem dla niej przedstawiciela prawnego i wzięcia pod społeczną opiekę dzieci, które przybyły ze strefy działań wojennych do niekontrolowanego obszaru bez dorosłych. Dzieci te nie zawsze mogą liczyć na odpowiednią ochronę socjalną mimo społecznego oczekiwania otoczenia ich odpowiednią opieką przez państwo. Jednym z aspektów tej opieki jest ochrona zdrowia, której wiele rodzin nie jest w stanie zapewnić ze względu na trudną sytuację finansową. Wprawdzie małoletni migranci, którzy opuścili strefę zagrożoną wojną, zostali na preferencyjnych warunkach uprawnieni do wypoczynku i rekreacji na koloniach i obozach na koszt państwa, istnieje jednak dysproporcja między liczbą dostępnych miejsc i dużą liczbą kwalifikujących się osób, co prowadzi do powstawania kolejek, a w konsekwencji – do niemożności rehabilitacji wszystkich dzieci wymagających leczenia.

W procesie asymilacji do nowych warunków ważną rolę odgrywa miejscowa ludność, która na ogół sympatyzuje z przesiedleńcami, jednak w sprawach związanych ze świadczeniem usług przedszkolnych i szkolnych na preferencyjnych warunkach wykazuje negatywne nastawienie do przymusowych migrantów. Zapewnienie dzieciom imigrantów wewnętrznych miejsc w placówkach oświatowych poza kolejnością tworzy tym samym efekt tak zwanej „pozytywnej dyskryminacji”. Nastroj niezadowolenia i poczucia niesprawiedliwości ze strony miejscowej ludności może prowadzić do poważnych konfliktów z przesiedleńcami.

Obecnie zapewnia się pomoc dzieciom z rodzin przesiedleńców wewnętrznych, na poziomie zarówno krajowym, jak i lokalnym, poprzez organizację usług

pedagogiczno-psychologicznych w szkołach, przedszkolach i innych formach kształcenia dzieci oraz w ośrodkach pomocy społecznej dla rodzin, dzieci oraz młodzieży. Psychologiczna pomoc w edukacji stanowi ważną część państwowego systemu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego młodych ludzi na Ukrainie i jest ukierunkowana na stworzenie optymalnych warunków społecznych i psychologicznych dla ich rozwoju osobistego. Zwłaszcza funkcja edukacyjna tej usługi jest istotna w skomplikowanej sytuacji społeczno-politycznej w kraju jako całości, a w walczącej wschodniej Ukrainie w szczególności.

Główne kierunki rehabilitacji społecznej i psychologicznej rodzin przesiedleńców z dziećmi można określić jako:

- pomoc społeczną i edukacyjną dla rodzin osób wewnątrznie przesiedlonych w nawiązywaniu relacji społecznych ze szkołami i instytucjami edukacyjnymi, lokalnymi zakładami opieki zdrowotnej, zakładami pracy; zapewnienie dzieciom pomocy naukowych, podręczników i innych materiałów edukacyjnych;
- zapewnienie pomocy społecznej, edukacyjnej i psychologicznej studentom rozpoczynającym naukę na wyższych uczelniach i w szkołach zawodowych w dostosowaniu się do nowej sytuacji, zapewnienie im odpowiednich warunków materialnych do życia oraz ustanowienie nowych więzi społecznych w instytucjach edukacyjnych i poza nimi;
- zaangażowanie dzieci do wzięcia udziału w zajęciach pozaszkolnych w instytucjach edukacyjnych oraz stworzenie warunków dla ich samorealizacji;
- dążenie do poprawy ich zdrowia podczas letnich kolonii i obozów w placówkach oświatowych i innych miejscach tymczasowego pobytu;
- zaangażowanie uczniów-imigrantów oraz studentów-imigrantów w aktywną działalność edukacyjną i rozwojową po zajęciach szkolnych;
- zapewnienie indywidualnego wsparcia psychologicznego dzieciom, uczniom oraz studentom przez specjalistów o wysokich kwalifikacjach oraz niezbędnej pomocy lekarskiej, rehabilitacyjnej i socjalno-pedagogicznej w ciągu roku szkolnego poprzez wprowadzenie między innymi gier psychologicznych, dydaktycznych, muzykoterapii;
- stworzenie korzystnego klimatu społecznego i psychologicznego w instytucjach edukacyjnych oraz optymalizacja treści i form edukacji psychologiczno-pedagogicznej pracowników i rodziców;
- niedopuszczenie swoimi działaniami lub zaniechaniami do wtórnej traumatyzacji w procesie edukacyjnym oraz, jeśli jest to konieczne, skierowanie dzieci, rodziców i nauczycieli do innych specjalistów (na przykład terapeuty, neurologa);
- wykorzystanie międzysektorowej współpracy i interdyscyplinarnego podejścia do rozwiązywania pojawiających się problemów (w razie konieczności zaangażowanie do współpracy szkół, placówek służby zdrowia, jednostek służb ratowniczych w celu zapewnieniu opieki psychologicznej tym, którzy jej potrzebują);

- zatrudnienie wysoko wykwalifikowanych specjalistów, doświadczonych psychologów, pedagogów społecznych i psychoterapeutów do udzielania pomocy psychologicznej;
- organizację wszelkiej pomocy pedagogicznej, psychologicznej, medycznej dla osób pracujących bezpośrednio z ofiarami, obejmującej: a) nadzór psychologiczny i zawodowy; b) wsparcie metodyczne w formie broszur, prowadzenie seminariów szkoleniowych i seminariów poświęconych wymianie doświadczeń; c) pomoc materialną.

Wspomniane kierunki mają na celu stymulowanie rozwoju dziecka poprzez udzielanie pomocy psychologicznej, pedagogicznej i socjalnej w placówkach oświatowych, centrach usług socjalnych oraz innych ośrodkach zajmujących się pomocą dla rodzin imigrantów i ich dzieci w celu zapewnienia im pomyślnej adaptacji w nowym środowisku.

Podsumowanie

Reasumując, w pracy z dzieckiem, które doznało urazu spowodowanego działaniami wojennymi, należy pamiętać o tym, że podmiotem w sprawie są nie tylko dzieci, ale całe rodziny przesiedleńców. Mając to na uwadze, należy w szczególności zapewnić wsparcie bliskim i krewnym; wspierać dziecko w pozytywnym myśleniu; być przygotowanym na nietypowe zachowania dziecka, które mogą świadczyć o izolowaniu się, a niekiedy przejawiać się agresją; nie rozmawiać z dzieckiem, używając zwrotów w stylu: „zapomnij”, „wyrzuć z głowy” – jest to bezpośrednia droga do powstania zaburzeń po stresie; nie zostawiać dziecka samemu sobie z negatywnymi doświadczeniami; w żadnym wypadku nie zawstydzать dziecka i nie obwiniać go za zachowania po traumatycznych wydarzeniach; być przygotowanym do ciągłego omawiania tych samych kwestii; uwierzyć i pokazać, że uraz jest możliwy do pokonania; pamiętać o tym, że niektóre dzieci z różnych powodów nie radzą sobie samodzielnie z traumatycznym stresem i potrzebują profesjonalnej pomocy. W przypadku zaobserwowania u dziecka przez dłuższy okres czasu nietypowego zachowania należy zwrócić się o pomoc do psychologa, opiekuna społecznego lub pracownika socjalnego.

Wymienione cechy behawioralne dzieci spowodowane działaniami wojennymi są wskaźnikami, na które rodzice, nauczyciele, psychologowie, wychowawcy, pracownicy socjalni i inni specjaliści muszą zwrócić szczególną uwagę, a w konsekwencji nakreślić kierunki wsparcia oraz sposoby profesjonalnej pomocy. Ważne jest przy tym określenie stopnia traumatyzacji, etapu traumatycznego doświadczenia, a także możliwości wspierania środowiska rodzinnego przy jednoczesnym uwzględnieniu wieku i cech indywidualnych każdego dziecka.

Obecnie na Ukrainie na wielką skalę prowadzone są działania służące rozwiązywaniu problemów wewnętrznych przesiedleńców, a w szczególności opracowywana jest strategia ich systemowego rozstrzygnięcia oraz kompleksowej polityki państwa w tym zakresie. Największą skutecznością w niesieniu pomocy imigrantom odznaczają się jednak publiczne organizacje społeczne, świadczące usługi społeczne, humanitarne i psychologiczne, wskazując przy tym na pilną potrzebę ochrony socjalnej dzieci uchodźców wewnętrznych przez państwo. Pożądana jest również aktywna współpraca agencji rządowych i organizacji pozarządowych, bez której niemożliwe jest kompleksowe rozwiązanie problemów wewnętrznych przesiedleńców.

Stworzenie programu przedstawiającego rozwiązania głównych problemów dzieci przesiedleńców oraz utworzenie jednolitej instytucji, która będzie zajmować się wyłącznie kwestiami migrantów dziecięcych i świadczeniem usług socjalnych w celu rozwiązania problemów związanych z socjalizacją i edukacją dzieci, jest priorytetowym zadaniem polityki państwa ukraińskiego. Wszystkie podejmowane działania są jak najbardziej zasadne i powinny stać się ambicją polityki państwa w „sprawie dzieci”.

Bibliografia

- Бочі А., Кудіна Л., Івашко І., *Оцінка проблем психологічної, соціальноекономічної адаптації та інтеграції жінок з числа ВПО у нові громади (Вінницька, Львівська та Київська області)* [Ocena problemów adaptacji psychologicznej, społeczno-ekonomicznej i integracji kobiet przesiedlonych wewnątrz w nowych społecznościach], Kijów 2017, www.osce.org/uk/ukraine/303191?download=true [dostęp: 2.03.2018].
- Діти на Сході України важко переживають насильство, свідками якого вони стають, оцінка ЮНІСЕФ* [Dzieci na wschodzie Ukrainy mają trudności z przetrwaniem przemocy, której są świadkami, ocenia UNICEF], www.unicef.org/ukraine/ukr/ [dostęp: 17.03.2018].
- Дослідження визначило сім головних проблем переселенців в Україні* [Badanie zidentyfikowało siedem głównych problemów osób wewnątrz przesiedlonych na Ukrainie], <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/doslidzhennja-viznachilo-sim-golovnih-problem-pereselentsiv-v-ukrajini-1133359.html>.
- Закон України, Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб [Prawo Ukrainy, o zapewnieniu praw i wolności osobom wewnątrz przesiedlonym], № 1706–VII від 20.10.2014.
- Звіт про ситуацію в Україні* [Raport o sytuacji na Ukrainie], №55, ЮНІСЕФ 2017, www.unicef.org/ukraine/ukr/children_26268.html [dostęp: 17.03.2018].
- Ковязіна К.О., *Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб*, [Zapewnienie opieki społecznej dzieciom przesiedleńców wewnętrznych], www.niss.gov.ua/content/articles/files/ditu-14275.pdf [dostęp: 17.10.2018].
- Січкач О., Цвілій О., *Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я* [Społeczne inicjatywy w zakresie bezpieczeństwa pracy i zdrowia], eap-csf.org.ua/wp-content/.../UNP-Annual-report-2017 [dostęp: 17.03.2018].